

על השוואת איסורי מלאכה בין שביעית ומועד

א

בלימוד נושא המלאכות בשביעית מוקדשת בדרך כלל תשומת רבה להשוואה בין גדרי המלאכות האסורות בשבת ובשביעית. ברור אמנם שבשביעית לא נאסרה אלא 'עבודה שבשדה ושכרם'¹, כלומר פעולות חקלאיות מובהקות², אבל עדיין יש לחקור אם נאסרו רק המלאכות המפורשות בתורה או גם תולדותיהן^{3,4}, וכן צריך לברר אם נוהגין בשביעית גדרי 'מלאכת מחשבת' כמו בשבת⁵, וייתכנו גם הבדלים בין שביתת השבת שהיא 'חובת הגוף' ובין שביתת השביעית שהיא 'חובת קרקע'⁶. לעומת זאת, אנו מוצאים במשניות ובברייתות השוואה אחרת בין מועד לשביעית. בטבלה שלהלן רשמנו כמה הלכות שבהן מופיעה ההקבלה בין הלכות מועד ושביעית. במקורות אלה נידונות צורות ההשקיה, הכנת מתקני השקיה, הדברת מזיקים בקרקע, תיקון פרצות בגדרות וכמה טיפולים בעצי פרי, שמקצתם, לפחות, קשורה גם היא בהדברת מזיקים. הופעתה של ההשוואה בין מועד לשביעית במספר רב של הלכות מעידה על זיקה עתיקת יומין בין התחומים, זיקה שיש לעמוד על שורשה⁷.

ב

בגמרא נדונה ההשוואה בין מועד לשביעית בשתי סוגיות, אחת בבבלי⁸ ואחת בירושלמי.

1. "...ומאי שנא שביעית דשרי, ומאי שנא מועד דאסור? מי דמי,

1. בבלי מועד קטן ג ע"א.
2. תורת כהנים ריש פי בהר: "ושבתה הארץ" — יכול מלחפר בורות שיחין ומערות ומלתקן את המקואות? ת"ל ישדך לא תזרע וכרמך לא תזמר". ועיי ירושלמי כלאים פ"ח ה"א ובמקבילות.
3. ובזה נחלקו אב"י ורבא בבבלי מועד קטן ב ע"ב. מתוך הסוגיה נראה שעל אב"י ורבא כאחד מקובלת ההנחה שהגדרת אבות ותולדות בשביעית מבוססת על הגדרות של שבת; אמנם עיי בריטבי"א למו"ק, שפי' בשם רש"י [ואינו ברש"י שלפנינו] בתירוצו של רבא, שלגבי שביעית כל ארבע המלאכות המפורשות בתורה נקראות אבות. ועיי בקונטרס 'אבות ותולדות בשביעית' בספר משנת יוסף חלק א.
4. לא נכנסנו כאן לדין בטיבו של איסור חרישה בשביעית.
5. עיי בבלי מו"ק יג ע"א, תוס' ד"ה נטיבה; וסנהדרין כו ע"א, תוס' ד"ה לעקל.
6. עיי בבלי ע"ז טו ע"ב: "והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדה בשביעית"; ועיי "מנחת חינוך" מ"ע שכו ושכח; "שבת הארץ" פרק א ה"א; "מעדני ארץ" שביעית ס"י יג ועוד.
7. מן הראוי לציין שבכל ההלכות שבטבלה מועד שווה לשביעית או חמור ממנה. יוצאת מכלל זה ההלכה "במועד צורך ובשביעית חותך", שנתפרשה ע"י ליברמן בתוספתא כפשוטה שבשביעית החמירו וקנסו את המרכיב לחתוך את ההרכבה, ואילו במועד חייבוהו רק לקשור כדי לעכב את השפעת ההרכבה, ועדיין צ"ע.
8. ועיי להלן על סוגיה נוספת בבבלי הבודקת את הבסיס להשוואה בין מועד לשביעית.

שביעית – מלאכה אסר רחמנא, טירחא שרי;
מועד – אפילו טירחא נמי אסור (בבלי ע"ז, נ ע"ב).

2. "מה בין שביעית,

מה בין מועד?

שביעית ע"י שהיא מותרת במלאכה,

התירו בין דבר שהוא טריח בין דבר שאינו טריח.

מועד, ע"י שהוא אסור במלאכה,

לא התירו אלא דבר שהוא אבד,

ובלבד דבר שאינו טריח (ירו' מו"ק פ"א ה"א, ופ"ג ה"ג; וסוגיא זו כפולה

גם בירו' שביעית פ"ב ה"ז)⁹.

ברור שלפנינו סוגיות מקבילות, אבל שונות, ומבחינה מסוימת אפילו הפוכות. ההבדל הבולט ביותר הוא שבסוגיית הבבלי נאמר: שביעית מלאכה אסר רחמנא. ואלו בסוגיית הירו' נאמר: שביעית ע"י שהיא מותרת במלאכה. לשון הירושלמי קשה גם כשהוא לעצמו. וכי כיצד ניתן לומר על שביעית שהיא מותרת במלאכה? קושי זה עורר את תשומת לבו של אחד הראשונים, רבנו יצחק "אור זרוע", בבואו לדון במלאכת חוה"מ, אם איסורה מדאורייתא או מדרבנן: "...והשתא תמה על עצמך דמסיק דמועד אסור במלאכה, שביעית מותר, והלא שביעית נמי אסורה, דהא ישבתה הארץ כתוב" (אור זרוע ח"א סי' תקפט)¹⁰. לכן מפרש בעל "אור זרוע" בתחילה, שבביטוי "שביעית שהיא מותרת במלאכה" מתכוונת הגמרא (בהתאם לסוגיית הבבלי מו"ק בע"ב) לשביעית בזמן הזה, שאינה אסורה מן התורה אלא מדרבנן, אליבא דרבי (כתירוצו של אביי שם), או לתולדות שלא נאסרו אלא מדרבנן (כתירוצו של רבא שם).

ולפי זה מתפרשת ההשוואה כך:

שביעית ע"י שהיא מותרת במלאכה מן התורה – הקילו בה חכמים והתירו, מועד ע"י שהוא אסור במלאכה מן התורה – לא התירו חכמים אלא מעט. אבל פירוש זה אינו נוח לו "אור זרוע", הסבור שמלאכת חול המועד אין עיקר איסורה אלא מדרבנן. לכן הוא חוזר ומפרש את הירושלמי פירוש אחר: "...מועד, ע"י שאסור במלאכה, פי' שהאיסור שלו שאסרו רבנן משום טורח מלאכת ישראל, חלקו בה רבנן בין אבד לשאינו אבד... שביעית, שאינה אסורה מטעם טורח דישאל אלא משום שבות הארץ, לא חלקו בה רבנן".

לפי פירוש זה אין הירושלמי תולה את ההבדלים בין שביעית למועד בשאלה אם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן. הירושלמי עושה הבחנה מהותית בין חול המועד האסור, משום 'טורח מלאכת ישראל' לבין שביעית שטיבו של איסור המלאכה בה שונה מיסודו, שהרי לא נאסרו אלא מלאכות שבשדה ובכרם שיש בעשייתן משום ביטול 'שבות הארץ'.

9. ועי' בהמשך הסוגיה בירושלמי חילוק אחר, "שביעית ע"י שזמנה מרובה התירו, מועד ע"י שזמנו קצר אסור".

10. עי' בפ"י ר"ש סיריליאן לירושלמי שביעית פ"ב ה"ז, שעמד גם הוא על קושי זה ופירש: "שהיא מותרת במלאכה – דמלאכה שהיא עבודת קרקע הוא דאסר רחמנא, ואפילו ההיא לא אסר אלא אבות ותולדות שריין, ורבנן לא אסרו בתולדה אלא כי איכא הרווחה והאי לאו הרווחת קרקע נינהו דאוקומי אילנא הוא שלא ימותו". וברידב"ז שם פי' "שביעית ע"י שהיא מותרת במלאכה פי' בתלושי".

פירושו זה של "אור זרועי" בסוגיית הירושלמי יכול לפתור לנו גם את סוגיית הבבלי וליישב את הניגוד, לכאורה, שביניהן. שביעית – מלאכה אסר רחמנא¹¹ (כלומר מלאכת שדה וכרם), טירחא שרי (שהרי לא נצטווה האדם לנוח ולהימנע מטירחא בשביעית); מועד – אפילו טירחא נמי אסור (שהרי שורש איסור מלאכה בשבת ומועד קשור במנוחת האדם, ולכן יש מקום לאסור כל טירחא המבטלת את המנוחה). ולפי זה, הירושלמי, שאמר שביעית עיי שהיא מותרת במלאכה, והבבלי, שאמר שביעית ימלאכה אסר רחמנא, לדבר אחד נתכוונו.

רשימת הלכות שבהן נידונו במקביל מועד ושביעית		
המקור	לשון ההלכה	הערות
משנה מו"ק א א	משקין בית השלחין במועד ובשביעית... אבל אין משקין לא ממי הגשמים ולא ממי הקילון.	לפי הירושלמי מו"ק פ"א ה"א, מתייחס האיסור שבסיפא רק למועד.
ברייתות, בבלי מו"ק ו ע"ב	מרביצין שדה לבן בשביעית אבל לא במועד. מרביצין בין במועד בין בשביעית.	עי בסוגיית הגמרא על הסתירה שבין ברייתות אלו ותירוצה, ועי ברי"ש ובשנו"א לשביעית ב י, שהגיהו ופירשו.
משנה, מו"ק א ב	ר' אליעזר בן עזריה אומר: אין עושין את האמה בתחלה במועד ובשביעית, וחכמים אומרים: עושין את האמה בתחלה בשביעית ומתקנין את המקולקלות במועד.	
משנה, שם א ד	צדין את האישות ואת העכברין משדה האילן במועד ובשביעית.	עי בתוספתא, מו"ק א ג.
משנה, שם שם	ומקרין את הפרצה במועד, ובשביעית בונה כדרכו.	
ברייתא, בבלי ע"ז נ ע"ב	מתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד, כאן וכאן אין מגזמין, וסכין שמן לגזום בין במועד ובין בשביעית.	ברייתא זו הובאה בשנינויים בירושלמי שביעית פ"ב ה"ד, ועי בתוספתא כפשוטה לשביעית פ"א, עמ' 493, על 'מגזמין'.
תוספתא, שביעית א ט	...ואין מרכיבין בתאנה מפני שהיא עבדה. ר' שמעון בן אלעזר אומר: במועד צורר ובשביעית חותך.	עי בתוספתא כפשוטה לשביעית, עמ' 492, בפירושה של הלכה זו.

11. מלשון הבבלי "אסר רחמנא" נשתמע שהשוואה נערכת ברמה של "אורייתא", וסוגיא זו היא בשיטה שמלאכת חוה"מ אסורה מן התורה.

כאן אנו מגיעים לסוגיה נוספת בבבלי, הבודקת את הבסיס להיתר ההשקיה בשביעית ובעצם יש גם בה השוואה בין מועד ושביעית.

"יתן 'משקין בית השלחין במועד ובשביעית', בשלמא מועד משום טירחא הוא ובמקום פסידא שרו רבנן; אלא שביעית, בין למאן דאמר [המשקה מים לזרעים אסור] משום זורע ובין למאן דאמר משום חורש, זריעה וחרישה בשביעית מי שריי" (בבלי מו"ק ב ע"ב). הגמרא תוהה על הבסיס להיתר ההשקיה, שהרי אם שביעית אסורה מן התורה, אין מקום, לכאורה, להיתר משום פסידא¹². קושיה זו מתיישבת ע"י תירוץיהם של אבוי ורבא הקובעים שאיסור ההשקיה בשביעית גם הוא מדרבנן¹³, ולפיכך יכלו חכמים להיתירו משום פסידא¹⁴.

מכל האמור לעיל ניתן להבין שקיים יסוד שהוא בבחינת מכנה משותף להלכות מועד ושביעית, והוא היתר לביצוע פעולות מסוימות בנימוק של פסידא. אמנם הבסיס להיתר זה לא היה ברור ומוסכם (ובכך עסקו הסוגיות השונות, שאותן הצענו כאן), אבל עצם ההיתר היה מושרש ומקובל בידם של חכמי ישראל, ואיש לא הטיל בו ספק. לפיכך מסתבר, שבניגוד לשבת ויום טוב, שבהם אין מקום להיתר ביצוע מלאכות משיקולים של פסידא, יש מקום להיתרים מסוג זה במועד ובשביעית¹⁵, ומכאן ההשוואה החוזרת ונשנית בין שני התחומים.

12. מן הסוגיה משתמע שהגמרא מניחה שמלאכת חוה"מ אינה אסורה אלא מדרבנן, ולפיכך ניתן להיתרה משום פסידא. ועיי בבלי חגיגה יח ע"א, בתוס' ד"ה תולו: "...וקשה לר"ת דאם כן דבר האבד וכמה מלאכות דשריין התם היכי משתרו, וכי היכן מצינו איסור דאורייתא מקצתו אסור ומקצתו מותר?!" וסברא כעין זו מצינו גם לגבי שאר עינויים ביום הכיפורים דמדשריין למלך ולכלה לרחוץ את פניהם וכו' ש"מ דהני עינויים אינן אסורין אלא מדרבנן (עיי תוס' ישנים יומא עג ע"ב, ד"ה יום הכיפורים).
13. לפי אבוי משנתנו מדברת בשביעית בזמן הזה שאיסורה מדרבנן, ולפי רבא עצם איסור ההשקיה בשביעית הוא מדרבנן. יש לשים לב לכך שמעבר להבדל בין תירוץיהם חותרים אבוי ורבא לאותה תכלית – להביא את איסור ההשקיה בשביעית לגדר 'איסור דרבנן' שיש כוח ביד חכמים להיתירו משום פסידא.
14. עיי לעיל הערה 12, שסוגיא זו היא כמ"ד שמלאכת חוה"מ אסורה מדרבנן. ולמ"ד שמלאכת חוה"מ אסורה מדאורייתא מסבירה הגמרא (בבלי חגיגה יח ע"א) את היתרן של מלאכות מסוימות ע"י המנגנון של "לא מסרן הכתוב אלא לחכמים לומר לך... אי זו מלאכה אסורה ואי זו מלאכה מותרת". ביטוי זה המצוי בבבלי רק בעוד מקום אחד (בכורות כו ע"ב) זכה לשימוש נרחב יותר בראשונים. כך, למשל, מסביר הר"ן (על הר"ף ריש יומא) שגם למ"ד ששאר עינויים הם מן התורה (עיי הערה 12) ניתן להבין את ההיתר למלך ולכלה לרחוץ את פניהם ע"י המנגנון של "הכתוב מסרן לחכמים". כעין זה נמצא גם בעבודת הקדש להרשב"א (בית מועד שער א, פרק א) על כמה מלאכות אוכל נפש האסורות ביו"ט, שהכתוב מסרן לחכמים. וצ"ע אם ניתן היה לתרץ גם את משנת "משקין בית השלחין" בדרך של "הכתוב מסרן לחכמים" מבלי להזדקק לתירוץיהם של אבוי ורבא.
15. וכאן אולי המקום להעיר על כך שהיתר השקיית בית השלחין בשביעית לא נזכר במשנה במסכת שביעית; נזכרו רק השקיית הנטיעות (שם ב ד) והרבעה בשדה הלבן (שם ב ל). ועיי בתוספתא שביעית א יב "חורשין שדה בית השלחין ומשקין אותן שלשים יום לפני ראש השנה"; ועיי בתוספתא כפשוטה (שביעית פ"א שורות 38-39, עמ' 494), שפירש משקין אותן – את הנטיעות, כדי שלא תעמוד תוספתא זו בניגוד למשנת מו"ק א א, המתירה להשקות בית השלחין אף בשביעית עצמה.